

Kunst als voertuig voor het ontwikkelen van creativiteit

Cultuurprofielscholen en creativiteit vanuit leerlingperspectief Een vooronderzoek

Paper conferentie Onderzoek in cultuureducatie
Erasmus Universiteit Rotterdam
21 juni 2012

Karin Hoogeveen & Sara Hoogeveen
Lectoraat Kunsteducatie
Hogeschool voor de Kunsten Utrecht
Postbus 1520
3500 BM Utrecht

karin.hoogeveen@central.hku.nl

1. Inleiding

'Je bent creatief als je ergens dingen in ziet. Ik vind een creatief persoon iemand die, als iets mislukt, een schilderij of zo, er toch nog iets moois van kan maken.' (brugklasleerling)

'Ik denk dat creativiteit aangeboren is en dat het verder ontwikkeld kan worden in de juiste omgeving.' (Vwo-6 leerling)

Bovenstaande citaten zijn afkomstig van leerlingen van twee cultuurprofielscholen in de provincie Utrecht. Cultuurprofielscholen profileren zich expliciet op het gebied van kunst en cultuur en gaan daartoe structurele samenwerkingsverbanden aan met de (culturele) omgeving. Tussen 2004 en 2007 heeft een groot aantal scholen overheidssubsidie ontvangen om dit concept voor hun eigen school uit te werken. Inmiddels hebben 34 scholen zich georganiseerd in de Vereniging Cultuurprofielscholen.

De Hogeschool voor de Kunsten Utrecht heeft uiteraard banden met de cultuurprofielscholen in de regio. De studenten van de docentopleidingen lopen er stage, een enkele keer is een docent zowel aan de HKU als aan een school verbonden en op docentniveau zijn er veel contacten. Een van de onderzoekers uit de kenniskring van het lectoraat Kunsteducatie doet onderzoek naar de praktijkkennis en competenties waar docenten over moeten beschikken om op deze school les te kunnen geven (Bos, 2011). Op deze cultuurprofielschool zijn vanaf maart 2012 besprekingen gaande om het onderzoek naar cultuurgebaseerd onderwijs in samenwerking met het lectoraat uit te breiden en ook de kant van de leerlingen te betrekken.

De vijf cultuurprofielscholen in de regio Utrecht hebben in het voorjaar van 2012 gezamenlijk de behoefte geuit om de relatie met de HKU te verstevigen. Een van de middelen hiervoor is om praktijkgericht onderzoek op de scholen uit te voeren.

Vanuit het lectoraat is er de wens om het onderzoek in de vorm van een actieonderzoek te gieten. Dit is onderzoek met en voor docenten waarbij niet alleen de uitkomsten van belang zijn, maar vooral de weg er naartoe. Samen met professionals wordt gezocht naar de wijze waarop de praktijksituaties in elkaar zitten met als doel om iets te veranderen in die praktijk.

In dit paper doen we verslag van de voorbereidingen van het onderzoek, met name van de wijze waarop de vragen tot stand komen vanuit de werkwijze voor actieonderzoek en beschrijven we de eerste bevindingen van het vooronderzoek. Dit is de start van een onderzoek dat de komende anderhalf jaar door het lectoraat kunsteducatie wordt uitgevoerd (zie bijlage).

Allereerst gaan we in op de context van het onderzoek. We beschrijven beknopt de geschiedenis van cultuurprofielscholen. Als onderzoeksmethode hebben we, zoals gezegd, gekozen voor actieonderzoek. Een toelichting daarop geven we in paragraaf 3, waarbij we een onderscheid maken tussen de theorie en de praktijk, zoals door ons tot nog toe ervaren. In paragraaf 4 volgt de formulering van de vraagstelling die betrekking heeft op creativiteit. Deze vloeit voort uit de gekozen methode. De resultaten van een eerste verkenning van literatuur op het gebied van creativiteit en creativiteitsontwikkeling zijn te lezen in paragraaf 5. Vervolgens kijken we wat de drie in het onderzoek betrokken cultuurprofielscholen in hun beleidsplannen schrijven over creativiteit en vergelijken we deze passages met datgene wat in literatuur naar voren is gekomen. In de laatste paragraaf volgt een reflectie op de gekozen onderzoeksmethode, het actieonderzoek.

Ter illustratie zijn in kaders uitspraken van leerlingen opgenomen. We hebben deze leerlingen geïnterviewd om ons te oriënteren op het onderwerp. Het gaat om brugklasleerlingen, vwo-5 en vwo-6 leerlingen van twee cultuurprofielscholen die in het onderzoek betrokken zijn.

2. De context

Korte historie cultuurprofiel scholen

In de afgelopen decennia zien we in het onderwijs een beweging waarbij traditionele manieren van kennisoverdracht worden losgelaten en de verantwoordelijkheid voor het leerproces steeds meer bij de leerlingen komt te liggen: 'het nieuwe leren'. Het integreren van vakken en leergebieden, projectonderwijs, thematisch onderwijs en levensecht en betekenisvol leren zijn hier een uitvloeisel van. Scholen kregen van de landelijke overheid meer beleidsvrijheid bij de inrichting van het onderwijs en bij het bepalen van de onderwijskundige aanpak. Een aantal scholen gebruikte deze toegenomen vrijheid om zich te profileren als kunst- en cultuurschool. Door het programma Cultuur & School van het ministerie van OCW werd deze ontwikkeling ondersteund. Het vak Cultureel Kunstzinnige Vorming (CKV) en op het gymnasium Klassieke Culturele Vorming (KCV) werden in het voortgezet onderwijs ingevoerd en er werden cultuurvouchers beschikbaar gesteld aan leerlingen. Dit werd later de Cultuurkaart die overigens vanaf komend schooljaar niet langer wordt gefinancierd door OCW.

In 2003 liet het ministerie van OCW een advies opstellen over cultuurscholen in het voortgezet onderwijs op basis van een landelijke inventarisatie onder scholen die kunst en cultuur een belangrijke plaats in het curriculum hebben toegekend (Hoogbergen & Hoogeveen, 2003). Het rapport laat de praktijk van cultuurscholen zien en schetst de contouren voor de toekomst. Op basis hiervan stelde het ministerie van OCW in 2004 de regeling cultuurprofiel scholen in. Het ministerie ondersteunde in de periode 2004 tot eind 2006 44 scholen om zich (verder) te ontwikkelen tot cultuurprofiel school.

Na afloop van de landelijke regeling hebben de scholen zich georganiseerd in de Vereniging Cultuurprofiel scholen (VCPS). Deze vereniging is in november 2007 opgericht en wil een bijdrage leveren aan de structurele inbedding en het waarborgen van de kwaliteit van kunst- en cultuureducatie bij cultuurprofiel scholen in het voortgezet onderwijs. Scholen kunnen lid worden van deze vereniging, mits zij voldoen aan een aantal criteria. Het is een landelijk netwerk voor informatie-uitwisseling, onderlinge ondersteuning bij ontwikkelingsvraagstukken en deskundigheidsbevordering. Er is een systeem van kwaliteitszorg ontwikkeld op basis van het 'critical friends' model. De vereniging wordt ondersteund door een secretaris die werkzaam is bij Cultuurnetwerk Nederland. Inmiddels staan 34 scholen officieel geregistreerd als cultuurprofiel school en zijn ruim twintig andere scholen zich op het lidmaatschap aan het voorbereiden (www.cultuurprofiel scholen.nl).

De cultuurprofiel scholen voor voortgezet onderwijs profileren zich op het gebied van kunst en cultuur. Dat houdt in dat kunst en cultuur prominent op het rooster staan, dat meerdere kunst disciplines aan bod komen en dat de kunstvakken zoveel mogelijk aansluiten bij de andere vakken. Vaak zijn kunst en cultuur geïntegreerd in het curriculum. Er wordt veel tijd en aandacht ingeruimd voor actieve kunstbeoefening, meestal in nauwe samenwerking met culturele instellingen. Sommige van deze scholen bieden een apart programma voor getalenteerde leerlingen die willen doorstromen naar het kunstonderwijs. Voor de meeste scholen staat een brede ontwikkeling centraal en is doorstroming naar het hoger kunstvakonderwijs geen expliciet doel.

Een specifieke vorm van leren is het Cultuurgebaseerd Onderwijs (CGO) waarbij kunst en cultureel erfgoed de inspiratiebron vormen voor alle schoolvakken. Het concept is geïnspireerd op de werkwijze van de New York City Museumschool en geïntroduceerd in Nederland door docenten van het Johan de Witt College in Den Haag. Het Amadeus Lyceum in Vleuten is een school die hiermee werkt (Bos, 2011).

3. De onderzoeksmethode

Actieonderzoek: de theorie

Onderzoek in het HBO is altijd praktijkgericht onderzoek door of in samenwerking met mensen uit de praktijk. Het doel van praktijkgericht onderzoek is het opsporen van nieuwe kennis, nieuwe toepassingen, het opdoen van nieuwe ervaringen of een combinatie daarvan die bruikbaar is bij het verhelderen en/of oplossen van een praktijkprobleem.

Voor het onderhavige onderzoek betekent dat dat de vragen van de cultuurprofiel scholen leidend zijn bij het inrichten van het onderzoek. Bij voorkeur zullen docenten en leerlingen van de deelnemende cultuurprofiel scholen ook zelf participeren in het onderzoek. Deze vorm van onderzoek, ook wel aangeduid als actieonderzoek, vindt momenteel steeds vaker plaats binnen professionele leergemeenschappen, zoals scholen en hbo-instellingen (Ponte, 2007).

Vertrekpunt bij actieonderzoek is een concreet en urgent probleem in de alledaagse praktijk. Samen met het veld zoeken onderzoekers op een systematische manier naar een oplossing voor dat probleem, dat daarvoor wordt vertaald in een onderzoeksvraag. Gedurende het gehele onderzoek hebben de deelnemende professionals, dus de docenten en het management van de deelnemende scholen voor voortgezet onderwijs, een actieve rol. Een kerngroep van leraren en/of leerlingen verzamelt op systematische wijze en onder supervisie van een onderzoeker informatie bij andere leraren, leerlingen, ouders, collega's van andere scholen en/of onafhankelijke experts, zet verbeteracties uit en evalueert deze. Tot slot rapporteren de docent-onderzoekers over de resultaten en presenteren ze deze. Om te komen tot generaliseerbare conclusies kunnen verschillende methoden worden ingezet: triangulatie, membercheck/ critical friends, peer-debriefing en multi-analysis (Ponte, in druk).

Er is altijd sprake van een combinatie van drie doelen: kennisontwikkeling, praktijkontwikkeling en professionele ontwikkeling. Vanwege dit laatste accent sluit actieonderzoek aan bij het streven naar 'de leraar als onderzoeker'. Actieonderzoek is erop gericht het eigen professionele denken en handelen te verbeteren door op een onderzoeksmatige wijze om te gaan met vraagstukken uit de onderwijspraktijk.

Kenmerken van actieonderzoek met docenten zijn:

1. Docenten worden begeleid door meer ervaren onderzoekers.
2. De docent beschouwt het onderzoek zowel vanuit het perspectief van docent als vanuit het perspectief van onderzoeker en krijgt er dus een rol bij.
3. Het gaat vaak om een combinatie van ontwerp- en evaluatieonderzoek.
4. De intentie is om, naast kennisontwikkeling, ook bij te dragen aan leerprocessen en de professionalisering van degenen die het onderzoek uitvoeren.
5. Er wordt een beroep gedaan op verbeelding, waardoor niet alleen vaardigheden worden ontwikkeld bij de onderzoeker, maar er ook aandacht is voor de persoonlijke ontwikkeling van de professional.
6. Een presentatie van de resultaten is onlosmakelijk verbonden met actieonderzoek.

Voor het onderhavige onderzoek betekent dit dat de cultuurprofiel scholen samen met de onderzoekers van het lectoraat kunsteducatie de onderzoeksvragen vaststellen en de aanpak bepalen. Vervolgens vervullen docenten en leerlingen van de deelnemende scholen een belangrijke rol bij de dataverzameling en bij de uitvoering van 'interventies' in de klas en op school. Docenten van het voortgezet onderwijs en onderzoekers van het lectoraat reflecteren samen over het verloop van het actieonderzoek, over de keuzen die er zijn gemaakt en uiteraard over de opbrengsten en conclusies. Dit leidt tot nieuwe vragen, nieuwe experimenten en daardoor ontstaat een cyclisch proces.

Actieonderzoek: de praktijk

In de afgelopen maanden zijn oriënterende gesprekken gevoerd met directie, cultuurcoördinatoren en kunstvakdocenten op drie cultuurprofiel scholen om de mogelijkheden te verkennen om actieonderzoek te starten op deze scholen samen met onderzoekers van het lectoraat kunsteducatie. Het doel van deze gesprekken was om praktijkvragen te inventariseren

die er momenteel op de scholen leven. Hieronder geven we de thema's en vragen die in de gesprekken naar voren kwamen.

School 1

Op één van de scholen werd na enkele gesprekken en na het opstellen van verschillende notities op basis van die gesprekken door het lectoraat, gezamenlijk een onderzoeksthema vastgesteld. De school wil graag weten in hoeverre de ontwikkeling van 'creatieve denkvaardigheden' gestimuleerd wordt, onder andere door de verbinding tussen de kunstvakken en de reguliere vakken. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, is een aantal meer concrete onderzoeksvragen geformuleerd:

1. Vanuit welke visie op leren wordt er gewerkt op de cultuurprofielsschool en welke plaats neemt creativiteit daarin in?
2. Op welke wijze is deze visie op leren en op creativiteit terug te vinden in het onderwijsprogramma en didactiek in het algemeen en in het cultuurcurriculum in het bijzonder?
3. Hoe zijn kunstvakken en reguliere vakken met elkaar verbonden?
4. Is voor leerlingen helder vanuit welke uitgangspunten de school werkt?
5. Wat betekent creatieve ontwikkeling voor docenten?
6. Wat betekent creatieve ontwikkeling voor leerlingen?

In een volgende fase zal een team geformeerd worden van onderzoekers en docenten om de verdere aanpak van het onderzoek uit te werken. In die fase is het onderzoek (nog) niet beland vanwege praktische belemmeringen, met name tijdgebrek van docenten.

School 2

Op een andere school spitsen de vragen zich toe op drie onderwerpen:

- Betekenis van kunst en cultuur voor de leerlingen: hoe ervaren leerlingen de aandacht voor kunst en cultuur in het curriculum; wat zijn de opbrengsten van cultuuronderwijs; hoe maak je zichtbaar wat de waarde is van het onderwijs dat de school de leerlingen mee geeft; hoe kijken oud-leerlingen terug op de waarde van het onderwijs dat zij hebben gehad. Het onderwerp creativiteit en creativiteitsontwikkeling kwam hierbij ook aan de orde.
- De meerwaarde van vakkenintegratie: zowel binnen de kunstvakken als integratie van kunstvakken en andere leergebieden; hoe kom je tot een samenhangend programma; hoe zorg je ervoor dat leerlingen samenhang ontdekken; hoe ervaren leerlingen vakkenintegratie.
- Interdisciplinaire werken binnen de kunsten; hoe organiseer je het, zowel praktisch als inhoudelijk; wat is de meerwaarde; hoe ervaren leerlingen het.

Deze school is geïnteresseerd in het gezamenlijk opzetten en uitvoeren van onderzoek, mits vooraf duidelijk is wat de opbrengst voor de school is. Er zijn vervolgspraken gemaakt om tot een keuze voor een vraagstelling te komen waarvan zowel de school als het lectoraat meerwaarde zien.

School 3

De derde school zet breed in op de kunstvakken. Leerlingen in de onderbouw hebben meer uren voor de kunstvakken en komen in aanraking met meer disciplines dan op veel andere scholen. Deze school had niet zozeer specifieke (onderzoeks)vragen, maar wel thema's waaraan gewerkt wordt:

- De samenhang tussen de kunstvakken wordt versterkt, zowel verticaal door middel van het ontwikkelen van doorlopende leerlijnen voor CKV en de kunstvakken, als horizontaal door (kunst)vakken te combineren en deels te integreren.
- De creatieve ontwikkeling en het creatief denken van leerlingen worden bevorderd door middel van zelfsturing, zelfstandig werken en presentaties. Dat gebeurt niet alleen in de kunstvakken, maar ook in andere leergebieden. Sinds dit schooljaar vindt het ook

expliciet plaats in het technasium via de aanpak 'Onderzoek & Ontwerpen'. Het technasium en de aandacht voor cultuur moeten samen leiden tot creatief denken. Deze school ziet zichzelf als een school die vooral 'doet'. De docenten van de kunstvakken zijn de komende twee jaar nog volop bezig met het verder ontwikkelen van een leerlijn en er lijkt momenteel niet veel draagvlak voor een onderzoek. Met name het tweede thema waar de school mee bezig is, heeft daarentegen wel de warme belangstelling van de onderzoekers van het lectoraat. Op een later moment zal gekeken worden hoe deze school 'meegenomen' kan worden in het onderzoek.

4. Vraagstelling

De volgende stap in het onderzoek bestaat uit het kiezen van één of enkele praktijkvragen die samen met de scholen verder uitgewerkt kunnen worden. Binnen het onderzoeksprogramma van het lectoraat past een onderzoek naar opbrengsten van kunst- en cultuuronderwijs bij leerlingen. Omdat op alle drie de scholen de begrippen creativiteit en creatieve ontwikkeling een centrale rol spelen in het onderwijs focussen we voorsnog op deze begrippen. In de periode waarin de besprekingen met de scholen over de verdere invulling van het onderzoek gaande zijn, zal het lectoraat zich bezighouden met een operationalisering van de begrippen creativiteit en creatieve ontwikkeling.

De cultuurprofiel scholen hechten veel belang aan de bevordering van creativiteit bij hun leerlingen. Creativiteit is echter geen eenduidig begrip en komt in allerlei contexten en in verschillende combinaties voor. In een publicatie van de cultuurprofiel scholen vinden we bijvoorbeeld al de volgende begrippen in relatie tot creativiteit: creatief-ambachtelijke vaardigheden, creatieve oplossingen, persoonlijke en creatieve ontwikkeling, creatief en kunstzinnig leren, creatieve begaafdheid, creatieve ontplooiing (Cultuur leert anders, 2006). In de gesprekken met cultuurprofiel scholen wordt het begrip creativiteit in verband gebracht met de volgende uitgangspunten en doelen voor het onderwijs: ervaren en beleven, openstaan, een open blik naar de wereld, presenteren, iets laten zien van zichzelf, anders kijken. Een van de scholen geeft aan dat leerlingen bij creativiteitsontwikkeling: '(...) leren zelfsturend te zijn in hun creatieve ontwikkeling door middel van zelfstandig werken en presenteren'.

Dat leidt tot de volgende vraagstelling voor het eerste deel van het onderzoek.

'Hoe worden de begrippen creativiteit en creatieve ontwikkeling uitgewerkt in literatuur, welke uitgangspunten voor onderwijs kunnen we hieruit destilleren en in hoeverre vinden we deze inzichten over creativiteit terug in de visie op leren en in het onderwijsprogramma van cultuurprofiel scholen?'

5. Theoretisch kader: creativiteit en creatieve ontwikkeling

Creativiteit en creativiteitsontwikkeling staan volop in de belangstelling. Nederland profileert zich als kenniseconomie en creativiteit wordt gezien als belangrijke factor voor de ontwikkeling van nieuwe kennis. Te pas en te onpas duikt het woord creativiteit op, maar wat wordt er eigenlijk mee bedoeld?

Het standaardwerk over creativiteit (the Handbook of creativity, Sternberg: 1999) hanteert de volgende definitie: 'Creativity is the ability to produce work that is both novel (i.e. original, unexpected) and appropriate (i.e. useful, adaptive concerning task constraints)' (Sternberg, 1999).

'Er kan creativiteit in een moment zitten en creativiteit tussen mensen ontstaan, je kan zelf die creativiteit leren te gebruiken en er iets mee doen. maar ik geloof bijvoorbeeld niet dat creativiteit alleen maar in kunst zit. Het is een gevoel dat je bij een bepaalde situatie krijgt. Sommige mensen claimen dat creativiteit iets is dat je eventjes niet kunt hebben als ze vast

zitten. Ze zijn dan bijvoorbeeld een schilderij aan het maken en komen niet verder. “ik heb even geen creativiteit meer...” dat vind ik onzin. Je hebt het, volgens mij heeft iedereen het, in meerdere of in mindere maten maar het is er’. (leerling 6 VWO)

Tot voor kort waren er niet veel (academische) boeken en artikelen die ingingen op creativiteit en creativiteitsontwikkeling. ‘Uit recent onderzoek van psychologische artikelen die tussen 1950 en 2000 gepubliceerd zijn, is gebleken dat in minder dan 1 procent ervan aspecten van het creatieve proces zijn onderzocht’ (Lehrer, 2012). Echter, vandaag de dag zijn er heel veel publicaties te vinden op het gebied van creativiteit. Belangrijke grondleggers van de psychologie zijn al bezig (geweest) met het onderwerp, zoals Freud, Piaget, Rogers en Skinner, maar in het afgelopen decennium is er een explosie aan boeken en artikelen over creativiteit geweest en komen er nog voortdurend boeken bij, veelal populair-wetenschappelijke.

In de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw vond een belangrijk debat plaats. Er werd gediscussieerd over de vraag of intelligentie en creativiteit identiek zijn en of ze daardoor ook op dezelfde manier kunnen worden gemeten. Gedacht werd dat creativiteit, net zoals intelligentie, per persoon en aan de hand van een schaal vastgesteld kan worden. Na empirisch onderzoek werd vastgesteld dat intelligentie en creativiteit niet samen hoeven te gaan. Onderzoek naar creativiteit werd losgekoppeld van andere onderzoeksgebieden en vormde een op zichzelf staand vakgebied. (Runco, 2007).

Het merendeel van de wetenschappers die zich met creativiteit bezig houdt, lijkt het erover eens te zijn dat creativiteit als een stelselbegrip opgevat kan worden (Csikszentmihalyi, 1990). Dit betekent dat het begrip drie aspecten omvat. Alleen wanneer deze drie aspecten in samenhang worden gezien, kan zinvol over creativiteit worden gesproken. De drie aspecten zijn:

1. De persoon: de persoon moet iets kunnen, iets goed beheersen, er talent voor hebben;
2. Het gebied: de persoon in kwestie moet iets goed kunnen op een bepaald gebied, het maakt nogal wat uit of het gaat om creativiteit tijdens schilderen of tijdens koken;
3. Het veld: mensen uit het veld bepalen uiteindelijk of iets daadwerkelijk creatief is.

Creativiteit wordt door sommige onderzoekers (o.a. Sawyer, 2007) gezien als een sociaal proces, het is juist niet aan één persoon toe te kennen: ‘Creativity is always collaborative, even when you’re alone. The mind is itself filled with a kind of internal collaboration.’ Hieruit kunnen we een interessant onderzoeksthema destilleren; namelijk, de verhouding tussen individuele en collectieve creativiteit.

Ondanks de toegenomen aandacht voor onderzoek naar creativiteit is er relatief weinig onderzoek gedaan naar de mogelijkheden om creativiteit te stimuleren. Een betrouwbaar antwoord op de vraag of, en zo ja hoe, creativiteit kan worden opgewekt en gestimuleerd ontbreekt in de literatuur (Sternberg e.a., 1999). Wel wordt creativiteit vaak geassocieerd met divergent denken, dat betekent dat er op verschillende manieren naar iets wordt gekeken. In het onderwijs wordt doorgaans juist gebruik gemaakt van convergent denken: iedereen dient op dezelfde manier zaken te benaderen en te leren. Dat leidt tot een discrepantie en zou betekenen dat het onderwijs creativiteit doodt. Deze opvatting vinden we terug in de lezingen van Ken Robinson (www.ted.com/talks/ken_robinson_says_schools_kill_creativity.html). Nieuwe visies op leren, met name vanuit het sociaal-constructivisme, bieden mogelijkheden om gebruik te maken van divergent denken in het onderwijs. Dit onderzoeksthema wordt onder andere door Runco aangestipt. Wanneer met leerlingen gewerkt wordt, zo geeft deze onderzoeker aan, is het belangrijk in het achterhoofd te houden dat bepaalde lessen heel effectief kunnen zijn voor bijvoorbeeld de cognitieve en/of persoonlijke vaardigheden van de leerlingen, maar dat ze niet perse ook leiden tot meer creativiteit. Creatief talent moet apart worden aangesproken en daar moet specifiek op worden ingezet (Runco, 2007). Dit kan bijvoorbeeld worden gedaan door het expliciet als leerdoel te noemen en het in de strategie op te nemen van de school.

“Ik weet niet of je perse creatiever wordt op deze school, ik denk wel dat er meer mensen op deze school rondlopen (dan op niet Cultuurprofiel scholen) die hun creativiteit aan durven aan te spreken. Er wordt ruimte voor creativiteit gecreëerd, de mogelijkheden heb je hier. Je merkt aan de hele school dat hier een creatieve sfeer heerst.”. (leerling 5 VWO)

Ondanks een gebrek aan gedegen onderzoek naar de mogelijkheden om creativiteit aan te boren, zijn onderzoekers het wel eens over het belang van motivatie. Er is genoeg empirisch bewijs dat creatieve uitingen hand in hand gaan met een hoge mate van motivatie. Hoe motivatie precies het creatieve proces beïnvloed is nog niet (voldoende) onderzocht (Sternberg e.a., 1999).

‘Door school doe ik nu ook thuis meer aan kunst, bijvoorbeeld, muziek. Mijn keyboard had ik al jaren niet aangeraakt, maar daar zit ik nu toch weer op te pingelen, dat komt echt door school. Omdat het hier moet’. (leerling brugklas)

Creativiteit in het onderwijs is dus nog geen helder uitgekristalliseerd begrip, daarom willen we samen met Cultuurprofiel scholen op zoek gaan naar een operationalisering ervan. Met andere woorden: hoe richt je het onderwijs zodanig in dat creativiteit bevorderd wordt? En: wat verstaan we onder creativiteit?

“Unless educators, policymakers, and the general public can see a clear connection between creativity and learning, barriers to creativity in classrooms will likely continue. Creativity researchers should help educators address and replace long-standing barriers to creativity in the classroom”. (Kaufman e.a.: 1999).

6. Het begrip creativiteit in enkele beleidsdocumenten van de drie cultuurprofiel scholen

Op welke manier vinden we het begrip creativiteit en creatieve ontwikkeling terug in beleidsdocumenten van de drie cultuurprofiel scholen? We hebben schoolplannen en cultuurbeleidsplannen van de drie cultuurprofiel scholen opgevraagd en deze gescreend op de woorden ‘creativiteit’ en ‘creativiteitsontwikkeling’ om een eerste indruk te krijgen van de wijze waarop de scholen zelf deze begrippen operationaliseren en vertalen naar het onderwijs.

School 1

In het schoolplan van deze school lezen we: ‘Er is ruimte voor creativiteit en eigenheid. Leerlingen leren om creatief om te gaan met uitdagingen in het eigen leerproces. Ze durven iets van zichzelf aan anderen te laten zien.’ Ook lezen we dat de school het belangrijk vindt dat leerlingen hun creativiteit ontplooiën en ‘deze aan ons tonen’.

Eigenheid en creativiteit worden in de teksten van de school rechtstreeks met elkaar in verband gebracht. Ook is er een sterke koppeling tussen creativiteit en het laten zien aan de ‘buitenwereld’, leerlingen die zichzelf durven te tonen aan anderen. Die drie begrippen – de buitenwereld, eigenheid en creativiteit - worden nog wat verder uitgewerkt in de Schoolgids.

‘Het onderwijs stimuleert leerlingen om:

- Hun wereld steeds groter te laten worden, hun eigen blikveld op de wereld te verrijken door ervaringen en kennis te verwerven;
- Positie te bepalen, keuzes te maken waarin zij recht doen aan hun eigenheid in verbondenheid met, en met respect voor, de wereld om hen heen;
- Zichzelf uit te drukken op creatieve wijze en zichzelf te laten zien aan anderen.’

We vinden deze uitgangspunten terug in de vier kernwaarden die de school hanteert. Deze waarden zijn vertaald naar kernvaardigheden:

1. Persoonlijke groei → onderzoeken = vanuit een vragende houding de wereld verkennen
2. Zelfsturing → reflecteren = vanuit een kritische houding naar zichzelf kijken en zelfkennis

- ontwikkelen
3. Dialoog en respect → communiceren en samenwerken = vanuit aandacht voor ieders eigenheid, elkaars krachten optimaal benutten
 4. Creativiteit → presenteren = expressie geven aan hernieuwde inzichten

Wat betekenen deze uitgangspunten voor het onderwijs in het algemeen en het cultuuronderwijs in het bijzonder? De school ontwikkelt een cultuurcurriculum: 'Dit betekent dat leergebieden en vakken in samenhang worden aangeboden, waarbij kunst en cultuur het vertrekpunt vormen. Binnen het cultuurcurriculum wordt nadrukkelijk aandacht besteed aan het kennismaken met andere culturen. Leerlingen werken samen met anderen ongeacht hun achtergronden, ontwikkelen creativiteit in het uiten van standpunten en discussiëren. In dialoog met medeleerlingen en experts wordt oplossingsgericht aan voortgang en ontwikkeling gewerkt. Tijdens hun schoolloopbaan krijgen de leerlingen een steeds grotere mate van verantwoordelijkheid en kunnen zij actief invloed uitoefenen op hun leerproces.'

Creativiteit wordt door deze school gezien als iets dat leerlingen kunnen ontwikkelen en kunnen ontplooiën. Dat impliceert dat elke leerling creativiteit in zich heeft. Het wordt breed opgevat, dus reikt verder dan creativiteit binnen de kunstvakken. De school verbindt creativiteit rechtstreeks aan het jezelf uiten en presenteren, aan een eigen mening hebben en die laten zien. Ook wordt het belang van samenwerking benadrukt in relatie tot het ontwikkelen van creativiteit. Dat betekent niet dat er sprake is van collectieve creativiteit, het wordt gekoppeld aan individuele leerlingen. Ten slotte zien we dat cultuur breed wordt opgevat, het gaat ook over kennismaking met andere culturen.

School 2

In het cultuurbeleidsplan van deze school vinden we een omschrijving van creativiteit: 'Het begint met de kracht van een idee, een fantasie, om van woordjes een verhaal te maken, van muziek een musical, van een ergernis een opvatting, van een proefje een experiment. Hiervoor ligt geen draaiboek klaar. Het initiatief ligt bij de leerling, maar er is een permanente uitnodiging, een stimulerend klimaat waarin je met dat wat je beheerst iets nieuws mag vormgeven, waarin een idee mag worden uitgebouwd tot een ontwerp. En als het even kan wordt het uitgevoerd, wordt het bestaande veranderd, wordt iets nieuws toegevoegd waarmee een nieuwe werkelijkheid ontstaat die voor jezelf of voor anderen nieuwe mogelijkheden biedt voor kennismaking.' We zien hier dat creativiteit wordt gezien als 'iets nieuws' toevoegen. Ook is het een proces: van idee naar ontwerp naar uitvoering. De individuele leerling vormt het vertrekpunt.

'De einddoelen van het onderwijs zijn als volgt geformuleerd:

- zelfstandig denkende jong volwassen die zich kenmerken door eigenheid, creativiteit en solidariteit
- de jongere heeft inzicht in eigen talenten en de wijze waarop deze verder ontwikkeld kunnen worden
- de jongere heeft ruim voldoende kennis en vaardigheden om de gewenste sociale en maatschappelijke rol te kunnen ontwikkelen
- de jongere heeft inzicht in sociaal/maatschappelijke thema's en culturele thema's met een internationale oriëntatie.'

Evenals bij de andere school zien we dat eigenheid en creativiteit onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en ook hier gaat het weer om een individueel proces bij de leerlingen. Daarnaast spelen collectieve waarden een belangrijke rol in de missie en visie van de school: solidariteit, sociale en maatschappelijke rol. Dat blijkt ook uit de volgende passages waar de relatie met het cultuuronderwijs wordt gelegd.

'We merken dat onze activiteiten, voorstellingen en andere presentaties niet alleen de eigen creativiteit bevorderen, maar ook de onderlinge tolerantie en respect.'

'Creativiteit, ontwikkeling en uitingen daarvan zijn op school vanzelfsprekend en worden daarom ook nooit 'raar' gevonden, zowel op het gebied van creatief denken als waar het om

beeldend werk of om podiumactiviteiten gaat (een en ander van de leerlingen zelf dus). Op dezelfde manier trachten we kunst tot onderdeel te maken van het leven van de leerlingen en hun nieuwsgierigheid ervoor te wekken.'

'Gemeenschapszin, respect, gelijkwaardigheid en democratie zijn daarbij belangrijke waarden. Met de kern van ons onderwijs en de manier waarop we met elkaar omgaan, geven wij cultuureducatie vorm. Kunst en cultuuruitingen zijn sfeer- en respectbevorderend. We richten ons op de ontwikkeling van de eigen creativiteit en de bekendheid met kunst vanuit het oogpunt dat kunst en cultuur zingevend en verrijkend zijn voor het leven.'

Hieruit kunnen we afleiden dat voor de school creativiteit, kunst en waarden op het gebied van 'civil society' rechtstreeks met elkaar te maken hebben. Creativiteit dient ook nog een ander doel: 'We weten dat aandacht voor creativiteit het leren in brede zin stimuleert. We werken samen met hoofd, hart en handen. Maar ook samen plezier hebben en genieten. Daarbij zijn elkaar zien, respect hebben voor elkaar essentieel.'

Creativiteit kan dus ontwikkeld worden, het is leerlinggebonden en door middel van kunst en cultuur wordt niet alleen creatieve ontwikkeling op gang gebracht, maar het bevordert ook de motivatie. De school legt daarmee een relatie tussen creativiteit en motivatie.

Wat betekenen deze uitgangspunten voor het onderwijs en op welke wijze kunnen we creativiteitsontwikkeling hierin terugvinden?

'Hoe de opbouw is georganiseerd komt voort uit de visie die we met elkaar hebben geformuleerd op de creatieve ontwikkeling van de leerling. Door kennismaking met materialen worden kinderen in staat gesteld keuzes te maken, waardoor hun creatieve ontwikkeling wordt gestimuleerd. (...)De eindexamenleerlingen in de kunstvakken worden sterk gestimuleerd om naast de verplichte onderdelen vooral ook energie te steken in de eigen creatieve en kunstzinnige ontwikkeling. Dit gebeurt o.a. door de presentatie van de praktijkonderdelen zodanig te organiseren dat ze voor publiek toegankelijk zijn. Dit leidt tot mooie tentoonstellingen en muziekavonden, waaronder het eindexamen open podium muziek. Nogal wat leerlingen kiezen een creatieve vorm voor hun profielwerkstuk (musical, film, dansvoorstelling, mode reportage, fototentoonstelling).'

Ook hier zien we, evenals bij de andere school, het belang van presenteren voor creativiteitsontwikkeling.

School 3:

De derde school kiest voor een pragmatischer insteek en ziet creativiteit vooral in relatie tot vaardigheden. Illustraties daarvan vinden we in de volgende passages.

'De school hecht groot belang aan de ontwikkeling van creatieve, expressieve, reflectieve, sociale en probleemoplossende vaardigheden (*Denk Einstein*) en ziet kunst- en cultuureducatie daarbij als een belangrijk middel.'

'Kunstvakken stimuleren bij uitstek algemene vaardigheden als: probleemoplossend vermogen, creativiteit, expressiviteit, zelfkennis en sociaal gedrag.'

Ook hier zien we weer dat creatieve ontwikkeling een individuele aangelegenheid is.

Er wordt gestreefd naar een relatie tussen de kunstvakken en naar samenhang tussen de kunstvakken enerzijds en andere vakken en leergebieden anderzijds. Via O&O (onderzoeken en ontwerpen) zijn er raakvlakken tussen het cultuurcurriculum en het technasium. Creatieve vaardigheden maken onderdeel uit van een O&O werkwijze.

Hoe ziet de school de bijdrage van kunsteducatie aan de ontwikkeling van creatieve vaardigheden?

'Daarom staan bij de cultuureducatie op school de volgende zaken centraal:

- Samenwerken en zelfverantwoordelijk leren zijn.
- Respect hebben voor onderlinge verschillen.
- Zelf oplossingen vinden voor gestelde opdrachten.

- Zelf keuzes maken en die kunnen verantwoorden.
- Presenteren van eigen werk en kunnen reflecteren daarop.
- Respect hebben voor het werk van een ander en kunnen reflecteren daarop.
- Expressief en creatief gedrag (*out of the box*) kunnen en durven vertonen.'

Veel kenmerken die we al eerder zagen bij de andere twee scholen, duiken ook hier op: onderling respect, zelf keuzes maken, respect. De term 'out of the box' zijn we nog niet eerder tegengekomen als nadere aanduiding van creatief gedrag.

Presenteren van eigen werk en het onderling reflecteren daarop is een vast onderdeel binnen het cultuuronderwijs.

"Ik vind creatief bezig zijn altijd leuk en wil er graag meer over weten om er beter in te worden. Er zijn zoveel materialen die ik nog nooit gebruikt heb en waar ik altijd al mee heb willen werken. Ze zeggen altijd dat je anders moet denken en creatief moet zijn. Creatief ben ik wel en iedereen zegt altijd dat ik altijd al anders denk, maar ik heb geen idee wat het precies is." (brugklasleerling in Cultuurplan)

Conclusies

Het element 'nieuw' in de definitie van Sternberg (1999) vinden we terug in de beleidsplannen van scholen, al is het bij de ene school wat explicieter dan bij de andere. Creativiteit wordt geassocieerd met nieuwe inzichten, met een nieuwe werkelijkheid.

Iedereen bezit creativiteit, het 'oude' idee dat creativiteit met intelligentie te maken heeft, vinden we dus niet terug.

De drie scholen leggen een verband tussen creativiteit en individuele ontplooiing. Het uitgangspunt van Sawyer (2007) dat creativiteit niet aan één persoon is toe te kennen, maar als een sociaal proces gezien moet worden, zien we dus niet weerspiegeld in de opvattingen van scholen. Zij geven wel aan dat samenwerken een belangrijk middel is om creativiteitsontwikkeling op gang te brengen, dan wel verder te stimuleren.

Presenteren wordt als een belangrijke activiteit gezien die bij creativiteit en het ontwikkelen daarvan behoort. Dit stemt overeen met het derde aspect van Csikszentmihalyi (1990): het veld bepaalt uiteindelijk of iets daadwerkelijk creatief is.

Slechts één school legt nadrukkelijk een verband tussen creativiteit en motivatie.

Hoewel creativiteit niet exclusief in verband wordt gebracht met de kunstvakken, zien de scholen kunst- en cultuureducatie wel als belangrijk voertuig om creativiteit te bevorderen.

7. Reflectie op het onderzoek

Het onderzoek is recent gestart. In februari 2012 zijn de eerste contacten op één van de scholen gelegd en zijn documenten van de school zelf en artikelen en onderzoeksrapportages over de school bestudeerd. In maart en april vonden voortgangsbesprekingen plaats, waar de onderzoeksvragen verder werden ingevuld. De intentie was om praktijkonderzoek en theoretische reflectie hand in hand te laten gaan door één van de projecten die gepland stonden op school als pilot te kiezen. Door zoveel mogelijk aanwezig te zijn bij de uitvoering en samen met docenten en leerlingen te reflecteren op datgene wat gebeurde (met in het achterhoofd de vragen over creativiteit en creatieve ontwikkeling) zou meer grip worden verkregen op het hoofdthema van het onderzoek, creativiteit en creatieve ontwikkeling van leerlingen - zodat na de zomer daadwerkelijk gestart kon worden met het onderzoek. Dat is helaas anders gelopen.

Vanaf april stakte het proces op de school, omdat geen concreet project voor het onderzoek gevonden kon worden. Er zijn weliswaar projecten gestart in deze periode, maar de betrokken docenten hadden geen tijd om te participeren in het onderzoek. Om die reden is de focus van het onderzoek verlegd en hebben gesprekken met twee andere scholen plaatsgevonden. Ook is begonnen met het bestuderen van literatuur op het gebied van creativiteit en van beschikbare materialen van cultuurprofiel scholen.

Deze activiteiten kunnen gezien worden als een verkennend vooronderzoek om met behulp van de uitkomsten een opzet te maken van een actieonderzoek, dat in het volgende schooljaar met, voor en door docenten en leerlingen kan worden uitgevoerd.

De praktijk bij het uitvoeren van een praktijkgericht onderzoek bleek weerbarstig. Het vraagt tijd en geduld om scholen enthousiast te krijgen om te participeren in een actieonderzoek en om samen met scholen een relevante onderzoeksvraag te formuleren. Scholen zien onderzoek vooral als een tijdrovende bezigheid waarbij van alles gevraagd wordt en zij enquêtes moeten invullen, zonder dat het direct bruikbare resultaten voor de beroepspraktijk oplevert.

Een gesprek met Prof. dr. Petra Ponte, lector gedrag en onderzoek in de educatieve praxis aan de Hogeschool Utrecht, hierover bevestigde dat de beginfase van een actieonderzoek veel tijd en geduld vergen. Soms heeft een school concrete vragen, maar zien zij niet altijd direct hoe onderzoek een bijdrage kan leveren aan het verbeteren van de beroepspraktijk.

Succesvoorwaarden voor actieonderzoek zijn dan ook: een concrete vraag van een school; draagvlak bij de school, zowel bij het management als bij docenten; faciliteiten (lees: tijd) voor docenten om in een onderzoek te participeren als docent-onderzoeker; een praktische en werkbare structuur (contactpersoon, aanspreekpunt voor het maken van afspraken etc.). Enthousiaste docent-onderzoekers van een lectoraat zijn, zo is gebleken, niet voldoende.

Literatuur

- Amadeus Lyceum Vleuten. (2011). *Schoolgids Amadeus 2011-2012*. binnen gehaald op 14 mei 2012: <http://www.amadeuslyceum.nl/bestanden/schoolgids/Schoolgids%202011%20-%202012.pdf>.
- Bos, E. (2011). *Naar een definitie van cultuurgebaseerd onderwijs. Paper Conferentie Onderzoek Cultuureducatie 2011*. Utrecht: Lectoraat Kunsteducatie, Hogeschool voor de Kunsten Utrecht.
- Bulterman, J., M. Derriks, T. Peetsma, H. Sligte & M. Volman (2009). *Op zoek naar duidelijkheid en balans. Onderzoeksverslag Amadeus Lyceum, schooljaar 2008-2009. Expeditie Durven Delen Doen, Met plezier naar school: bij de les blijven*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut/ Vrije Universiteit.
- Cals College Nieuwegein. (2012). *Cultuurprofielplan Cals College Nieuwegein*.
- Csikszentmihalyi, M. (1999). *Flow, psychologie van de optimale ervaring*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.
- Debever, A., R. Hermans, E. Merchie, R. Vanderlinde & J. van Braak (2010). *Onderwijsinnovatie binnen praktijkgericht wetenschappelijk onderzoek. Expeditie durven delen doen I*. In opdracht van VO-Raad Nederland. Gent: Onderzoeksgroep Innovatie in het Leerplichtonderwijs, Vakgroep Onderwijskunde, Universiteit Gent.
- Haanstra, F. (2011). Authentieke kunsteducatie: een stand van zaken. In: *Cultuur + Educatie* jrg 11, nr. 31 (8-36).
- Kaufman, J., C., Sternberg, R., J. (2010). *The Cambridge handbook of creativity*. New York: Cambridge of University Press
- KPCgroep (2006). *Cultuur leert anders. Projectbundel Cultuurprofielscholen in het vo. 's-Hertogenbosch*.
- Oostwoud Wijdenes, J. (2006) *Het bevorderen van creativiteit het onderwijs*. Uitgave door HKU.
- Ponte, P. (2007). *Onderwijs van eigen makelij: procesboek actieonderzoek in scholen en opleidingen*. Den Haag: Boom Lemma.
- Ponte, P. (in druk). *Onderwijs van eigen makelij: procesboek actieonderzoek in scholen en opleidingen*. Geheel herziene druk. Den Haag: Boom Lemma.
- Runco, M. A. (2007). *Creativity. Theories and themes: research, development and practice*. Burlington: Elsevier Academic Press.
- Sawyer, K. (2007). *Group genius: the creative power of collaboration*. New York: Basic Books.
- Sligte, H., J. Bulterman, M. Derriks, T. Peetsma & M. Volman (2008). *Ik heb geleerd hoe een zoöloog in elkaar zit . Onderzoeksverslag Amadeus Lyceum, schooljaar 2007-2008. Expeditie Durven Delen Doen, Met plezier naar school: bij de les blijven*. Amsterdam: SCO-Kohnstamm Instituut/ Vrije Universiteit.
- Sligte, H., J. Bulterman-Bos, M. Volman, M. Derriks, A. Heurter, & T. Peetsma (2010). *Veelzijdige talentontwikkeling op het Amadeus Lyceum*. in: Ledoux, G. & Volman, M. (2011). *Op zoek naar talent. Talentontwikkeling op Expeditiescholen*. Utrecht: VO-raad.

Werkplaats Kindergemeenschap Bilthoven. (2011). *Werkplaats Cultuurplan*.

Sternberg, R., J. e.a. (1999). *Handbook of creativity*. New York: Cambridge of University Press.

Uitgangspunten bij de keuze voor het onderzoeksthema

Vanuit de volgende criteria is de keuze gemaakt:

- Het past binnen het HKU profiel in het algemeen en het profiel van HKU kunsteducatie in het bijzonder.
- Het is relevant voor de drie bachelor docentopleidingen en de master kunsteducatie.
- Het sluit aan bij de expertise en onderzoekservaring van de lector.
- Het leent zich voor het ontwikkelen van korte en langer lopende onderzoeksprojecten van docenten en studenten.
- Het is geschikt om een verbinding te maken met het onderzoeksonderwijs in de opleidingen, bijvoorbeeld door middel van kortlopende leeronderzoeken.
- Het biedt de mogelijkheid om vragen die afkomstig zijn uit de beroepspraktijk te onderzoeken.
- Het past binnen de verder te ontwikkelen werkwijze voor onderzoek en lectoraten binnen de HKU
- Het is profilerend ten opzichte van de andere lectoraten kunsteducatie in Nederland.

Afbakening onderzoeksterrein: cultuurprofiel scholen in het voortgezet onderwijs

In de afgelopen decennia zien we in het onderwijs een beweging waarbij traditionele manieren van kennisoverdracht worden losgelaten en de verantwoordelijkheid voor het leerproces steeds meer bij de leerlingen komt te liggen: 'het nieuwe leren'. Het integreren van vakken en leergebieden, projectonderwijs, thematisch onderwijs en levensecht en betekenisvol leren zijn hier een uitvloeisel van. Ook de kunstvakken gingen hier in mee. In 2003 verzocht het ministerie van OCW Sardes om een advies op te stellen over cultuurscholen in het voortgezet onderwijs op basis van een inventarisatie onder scholen voor voortgezet onderwijs in Nederland.¹ Op dat moment was CKV in het voortgezet onderwijs ingevoerd en werden cultuurvouchers² beschikbaar gesteld aan leerlingen. Scholen kregen meer beleidsvrijheid bij de inrichting van het onderwijs en bij het bepalen van de onderwijskundige aanpak. Een aantal scholen gebruikte deze toegenomen vrijheid om zich te profileren als kunst- en cultuurschool.

Naar deze scholen heeft Sardes destijds onderzoek verricht. Het rapport laat de praktijk van cultuurscholen zien en schetst de contouren voor de toekomst. Op basis hiervan is door het ministerie in 2004 de regeling cultuurprofiel scholen ingesteld. Het ministerie van OCW ondersteunde 44 scholen in de periode 2004 tot eind 2006 om zich (verder) te ontwikkelen tot cultuurprofiel school.

Na afloop van de landelijke regeling hebben de scholen zich georganiseerd in de Vereniging CultuurProfielScholen. Scholen kunnen lid worden van deze vereniging mits zij voldoen aan een aantal criteria. Het is een platform dat een landelijk netwerk onderhoudt, waarbinnen informatie-uitwisseling, onderlinge ondersteuning bij ontwikkelingsvraagstukken en deskundigheidsbevordering een belangrijke rol spelen. Het platform wordt ondersteund door een secretaris die werkzaam is bij Cultuurnetwerk Nederland.³

De cultuurprofiel scholen voor voortgezet onderwijs profileren zich op het gebied van kunst en cultuur. Dat houdt in dat kunst en cultuur prominent op het rooster staan, dat meerdere kunstdisciplines aan bod komen en dat de kunstvakken zoveel mogelijk aansluiten bij de andere

¹ Miek Hoogbergen & Karin Hoogeveen (2003). *Cultuur maakt school. Praktijk en toekomst van cultuurscholen in het voortgezet onderwijs*. Utrecht: Sardes

² Dit werd later de Cultuurkaart die vanaf schooljaar 2012-2013 niet langer wordt gefinancierd door OCW.

³ <http://www.cultuurprofiel scholen.nl/>

vakken. Vaak zijn kunst en cultuur geïntegreerd in het curriculum. Er wordt veel tijd en aandacht ingeruimd voor actieve kunstbeoefening, meestal in nauwe samenwerking met culturele instellingen. Sommige van deze scholen bieden een apart programma voor getalenteerde leerlingen die willen doorstromen naar het kunstonderwijs.

Een specifieke vorm van leren is het Cultuurgebaseerd Onderwijs (CGO) waarbij kunst en cultureel erfgoed de inspiratiebron vormen voor alle schoolvakken. Het concept is geïnspireerd op de werkwijze van de New York City Museumschool en geïntroduceerd in Nederland door docenten van het Johan de Witt College in Den Haag. Het Amadeus Lyceum in Vleuten is een school die zich hiermee profileert.⁴

Voor de HKU is de wijze waarop het leren wordt vormgegeven op cultuurprofiel scholen en de rol die kunst daarbij speelt een interessant, actueel en relevant onderzoeksthema.

Onderzoeksprojecten en onderzoeksvragen

Het centrale onderzoeksthema van het lectoraat kunsteducatie voor de komende anderhalf jaar is: 'De wijze waarop cultuurprofiel scholen het leren vormgeven en de rol die kunst daarbij speelt.'

Dit thema raakt aan vele aspecten van kunsteducatie. Vanuit de driedeling: 'leerlingen, docenten en organisatie' brengen we lopende en nog te starten onderzoeksprojecten binnen het lectoraat kunsteducatie onder. Ook laat deze driedeling ruimte voor vragen die vanuit de HKU-docentenopleidingen, de master kunsteducatie en vanuit de beroepspraktijk gesteld worden over cultuuronderwijs in het voortgezet onderwijs.

1. De wijze waarop leerlingen door, met en over kunst kunnen leren

- Op welke manier wordt door middel van cultuur(gebaseerd)onderwijs de creatieve ontwikkeling van leerlingen gestimuleerd?
- Leidt cultuurgebaseerd onderwijs tot betere 'creatieve denkvaardigheden' bij leerlingen?
- In hoeverre kan een onderwijsprogramma waarin de kunstvakken zijn geïntegreerd met andere leergebieden de motivatie van jongeren voor onderwijs verhogen?
- Leidt cultuuronderwijs tot hogere cultuurparticipatie van jongeren tijdens en/of na de middelbare schoolperiode?

2. De competenties en praktijkkennis van docenten

- Over welke competenties en praktijkkennis moeten docenten beschikken om les te kunnen geven op cultuurscholen in het algemeen en vanuit de uitgangspunten van cultuurgebaseerd onderwijs in het bijzonder?
- Op welke manier kunnen docenten bij leerlingen een dialoog met een kunstwerk tot stand brengen?
- Op welke manier kunnen docenten een beeldend proces bij leerlingen tot stand brengen?
- Welke vormen van feedback passen bij cultuur(gebaseerd)onderwijs?

3. De organisatie van cultuuronderwijs en de samenwerking met culturele instellingen

- Wat zijn de succesfactoren voor creatief partnerschap?

⁴ In de regio Utrecht zijn vijf cultuurprofiel scholen. Zij hebben zich georganiseerd in een apart netwerk en vormen belangrijke stagescholen voor de HKU. In het voorjaar van 2012 is in een kennismakingsgesprek met de collegevoorzitter door de scholen aangegeven dat zij geïnteresseerd zijn in het aanhalen van de banden met de HKU. Het uitvoeren van onderzoek met en op deze scholen biedt hiertoe mogelijkheden en hierover zijn gesprekken gaande met drie van de vijf scholen: het Amadeus (Vleuten), De Werkplaats (Bilthoven) en het Cals College (Nieuwegein).

- Wat levert interdisciplinair werken op en hoe organiseer je dat?

Onderzoeksmethoden

Er zullen verschillende onderzoeksmethoden en -aanpakken worden gehanteerd en (verder) worden ontwikkeld. Uitgangspunt bij die keuze is uiteraard dat een aanpak en methode wordt geselecteerd waarvan verwacht mag worden dat het leidt tot de beantwoording van de onderzoeksvraag. Het gaat voor het grootste deel om kwalitatieve onderzoeksmethoden, zoals tekstanalyse, interviews, analyse van egodocumenten, observatie etc. Omdat het om onderzoeken gaat die vanuit een praktijkgerichte invalshoek plaatsvinden, zullen docenten en leerlingen participeren in de onderzoeken. Deze vorm van onderzoek, aangeduid met actieonderzoek, vindt momenteel steeds vaker plaats binnen professionele leergemeenschappen, zoals scholen en hbo-instellingen.

Vertrekpunt bij actieonderzoek is een concreet en urgent probleem in de alledaagse praktijk. Dit probleem wordt vertaald naar een onderzoeksvraag. Daarbij hebben de deelnemende professionals, dus de docenten en het management van de deelnemende scholen voor voortgezet onderwijs, een actieve rol. Een kerngroep van leraren en/of leerlingen verzamelt onder supervisie van een onderzoeker informatie bij andere leraren, leerlingen, ouders, collega's van andere scholen en/of onafhankelijke experts, en zet verbeteracties uit. Samen met de onderzoekers van de HKU reflecteren de deelnemers over de achtergrond en het verloop van het actieonderzoek, over de keuzen die er zijn gemaakt en uiteraard over de opbrengsten en conclusies van elk deelproject.

Uit: K. Hoogeveen (mei 2012). Onderzoeksagenda en werkplan lectoraat kunsteducatie HKU, 1 september 2012 – 1 februari 2014. Utrecht: HKU